
KÖNYVEKRŐL

CSIZMADIA ERVIN

A diskurzus mint hatalmi küzdelem

Szabó Márton: *Politikai tudáselméletek.*

Nemzeti Tankönyvkiadó, Universitas Kiadó, Budapest, 1998. 241 o.

Ha a mű egészére leginkább jellemző idézetet keresnénk, akkor alighanem a könyv 162. oldalán találunk meg. Szabó Márton itt írja Chaim Perelman munkáját elemezve a következőket: „A szelekció mindig választást jelent, mégpedig meghatározott szempontok szerint. A szelekció általában véve a választó magatartás-megnyilvánulása, amely a beszéd révén életet lehel a kiválasztott adatokba, *élővé és jelentőssé* teszi őket. Az érvelés adatai szelektált, ám fontos adatok. Maga a kiválasztás teszi őket jelentőssé, a pusztá bemutatásuk, az, hogy a rétor erről beszél és nem másról. A beszélő ritkán szól arról, hogy mi mindenről lehetne még beszélni, túl azon, amiről ő szót ejt, hiszen soha senki nem beszél minden lehetséges adatról, ezért a választást és a válogatást a szelektált adattok jelentősége és érdekessége igazolja.”

Szabó Márton talán elnézi nekem, hogy munkája méltatása kapcsán ő maga kerül a rétor pozíciójába. Azt gondolom azonban, hogy a fenti idézet nem pusztán az általa igen jelentős tudósként méltatott Perelmanra, de saját magára is vonatkoztatható. Az első kérdés tehát, amelyet – talán ellentétben a recenziók többségével – mindjárt az elején kell feltennünk, hogy vajon rétorként jól választott-e. *Élővé és jelentőssé* tudta-e tenni válogatását? Hogyan nyúljon a „Politikai tudáselméletekhez” a – valljuk be – másfajta politikatudományi nyelvezethez, paradigmához és érvelésmódhoz szokott olvasó?

A választ azzal kell kezdenünk, hogy a szerző – ahogy az idézetből is látjuk – maga sem beszél arról, hogy „mi mindenről lehetne még beszélni”. Munkáját különösebb indoklás nélkül négy nagyobb fejezetre osztja. Az első a politikai szemantika, a második a politikai szimbolizmus kérdéseivel és reprezentatív szerzőivel foglalkozik, a harmadikban a politikai tudás retorikai megkomponálásáról, végül a negyedikben a politi-

kai tudás kommunikatív és diszkurzív értelmezéséről esik szó. A recensens – végignévezve a bemutatott szerzők és művek listáján – azonnal szóvá tehetné, hogy ki mindenki hiányzik a sorból, de nem lenne túl elegáns, ha a könyv méltatója amolyan ellenrétorrá kívánná emelni magát, és a maga retorikai konstrukcióját kérné számon a szerzőn. Két nevet azonban – vállalva az önkényességet – mégis megemlítenék. Az egyik a tavalyelőtt elhunyt tudományfilozófus, Thomas Kuhn, a másik a liberális posztmodern filozófus, Richard Rorty. Könyveik és gondolkodási irányaik alapján nagyon is illettek volna Szabó Márton kiváló könyve szereplőinek sorába. A tudományos forradalmak szerkezete – szerintem – olyan alapmű, amelynek éppen a 1990-es évek második felében nagyon is újragondolható tudományos hozadéka van (hogy mást ne mondjak, több mint feltűnő a Szabó Márton által is bemutatott Reinhart Koselleck és Kuhn gondolkodásmódjának hasonlósága); Rorty „relativitáselmélete” pedig szintén rengeteg ponton érintkezik a könyv több szerzője, például a szavak relativizmusáról elmélkedő Walter Dieckmann-nak a fel fogásával. Egészen bizonyos vagyok benne, hogy Szabó Márton is tudna említeni még olyan szerzőket, akiknek munkássága – talán nagyobb terjedelem mellett – könyve lapjaira kerülhetett volna. Megjegyzésem mindössze arra vonatkozik, hogy valószínűleg az általa művelt diszkurzív nézőpontból végezhető majd el számos, nemzetközileg is ismert szerző újraértékelése.

Ami mármost az előttünk fekvő könyvet illeti, azt a magam részéről imponálónak tekintem. Magával ragadó a szerző törekvése a politikáról való gondolkodás paradigmatis megújítására. Bár Szabó Márton voltaképpen ebben a művében – teljesítve a bevezetőben jelzett szándékot – csak interpretál, de az interpretációból pontosan rekonstruálható saját gondolkodásának iránya. A könyv – értelmezésemben – a politikai folyamatok vizsgálatának a megszokottól merőben eltérő megközelítését foglalja magában. Önmagában persze az újítási szándék nem garancia a sikerre. A könyv nem azért nevezhető kiemelkedőnek, mert általában latens, olykor pedig nyílt vitában áll a manapság uralkodónak tekinthető politikatudományi irányzatokkal, például a szerző által is többször említett intézményközpontú megközelítésekkel. Hanem azért, mert választott szerzői munkáinak elemzéséből Szabó Márton koherens módon be is tudja mutatni az általa is vallott politikakép legfontosabb vonásait. Ilyen értelemben – a szó legjobb értelmében – *iskolateremtőnek* tekinthető a mű, ha tetszik: a diszkurzív politikatudomány talán első hazai gyűjteményes kötetének.

A koherenciára vonatkozó megjegyzésemet a következő szempontok alapján szeretném igazolni. Először a könyv szerzőinek *politikaképével* foglalkozom. Ezt követően a *diskurzus* természetéről, mibenlétéről, majd a politikai beszéd és nyelv lényegi komponenséről, a *homályosságról* lesz szó. Röviden kitérek a *presztízs* és a *tekintély* kérdésére, végül a *hatalom* igencsak eredeti értelmezéséről ejtek szót. Úgy vélem, hogy a kötet a fenti öt dimenzió mentén egy koherens, és a közkézen forgó politikaértelmezésektől merőben eltérő koordináta-rendszerben helyezhető el.

Ami az első szempontot, a *politika felfogását* illeti, Szabó Márton részletesen bemutatja azokat a szerzőket, akik a politikát nem institucionalista-strukturalista alapon értelmezik. Mi ennek a megközelítésnek a lényege? Mindenekelőtt az, hogy a politika világa messzemenően nem azonosítható az intézmények és a szervezetek világával. Miközben igazat adok a szerzőnek könyve több pontján megfogalmazott állításában, óvatosan megemlíteném, hogy a bírált álláspont a kelleténél súlytalanabbul és főként konkrét hivatkozások nélkül jelenik meg a könyv lapjain. Ez a hiányosság persze nem érinti a könyv fő mondanivalóját és értékét, mégis megér egy rövid kitérőt.

Szabó Mártonnak teljesen igaza van, amikor – szerzőitől vett idézetekkel és saját kommentárokkal – arra a belátásra jut, hogy az intézmények és szervezetek működése nem meríti ki a politika fogalmát. Úgy vélem azonban, hogy az institucionalista és strukturalista megközelítésmódok is differenciálódtak és finomodtak az elmúlt években-évtizedekben, azaz az alapvetően intézményközpontú irányzatok sem tagadják ma már a nem intézményes összetevők fontosságát. Nyilvánvaló például (találomra választva a példát), hogy a pártokat szervezeteknek tekintő tudományos iskolák nagy része megkülönbözteti a *szervezeti* és az *intézményi* dimenziót: az utóbbi alatt voltaképpen szabályokat és normákat értve. Azaz egyre inkább előtérbe kerül az a megközelítés, hogy az intézmények (így a pártok is) *kulturális normarendszerek is*. A magam részéről ezt az „is”-t kulcsfontosságúnak tekintem, mert az a véleményem, hogy azok a megközelítések a legtermékenyebbek, amelyek abból indulnak ki, hogy nincsenek egyfunkciós szervezetek, sokkal inkább multifunkcionális szerepek együtteséről beszélhetünk, amelyek közül nem mindig ugyanaz játszik meghatározó szerepet. Összegezve azt gondolom tehát, hogy az institucionalizmus mint elemzési paradigma lényegesen összetettebb és sokrétűbb, mint ahogyan az a könyv lapjain megjelenik. Ettől eltekintve azonban Szabó Márton kiemelkedő érdeme, hogy az institucionalista gyűjtőnévvel említett irányzatoktól eltérő politikaértelmezés alappilléreit bemutatja.

Szabó Márton Murray Edelman amerikai politológus kapcsán fogalmazza meg álláspontját talán a legpregnansabban. Edelmant elemezve ezt írja: „Felfogásában a politika nem intézmények és szervezetek működése vagy a befolyásért és előnyökért folyó célirányos-kalkulációs küzdelem, de nem is az objektív tények szükségszerű rendszere s változása vagy az egyéni és közösségi felfogások alig elérhető szubjektív valósága. Edelman szerint az embert nem lehet kiiktatni a politika vizsgálatából, másrészt a politikai cselekvőt *szimbólumhasználó lénynek* tekinti, akinek szimbolikus jellegű gondolkodása és magatartása a politikai szféra *integratív* tényezője” (110–111). A szimbólumok vagy más szóval a mítoszok azért vannak oly erősen jelen a modern politikai életben is, mert – ahogyan Edelman írja – a dolgokat csak néhány visszatérő és kisszámú klasszikus mítosszal lehet egy minimális érthetőségi szintre lefordítani (114). Foucault hatalomfelfogása kapcsán visszatérek még arra, hogy ezt a bizonyos integritást folyamatosan, mind felülről (ha tetszik, az állam), mind pedig alulról (ha tetszik, a társadalom oldaláról) újratermelik.

A könyvből egyértelműen egy olyan politikafelfogás képe bontakozik ki, amelyben a szimbolikus, mitikus állampolgári gondolkodás nem zavarforrás, hanem a politikai élet legbensőbb, megszüntethetetlen konstituáló tényezője.

Ha alaposabban meggondoljuk, ez az állítás merőben ellentétes azzal a megközelítéssel, amely szerint a politika (parlament, pártok stb.) és a társadalom között jelentős ellentétek állnak fenn. Közismert (és sajnos a politikatudományban is gyökeret vert) vélekedés, hogy a társadalom, az állampolgárok *szemben állnak* a demokratikus intézményekkel. Teljesen elfogadható azonban a kötet szerzőinek az az érvelése, hogy a mindennapi gondolkodásra jellemző mítoszok és hiedelmek éppen ellenkezőleg: *integrálják* az állampolgárokat. Az alulról történő integrációt azért is tartom rendkívül lényeges megállapításnak, mert – érzésem szerint – a politikatudomány mind ez ideig nem tudott kellőképpen válaszolni arra a kérdésre, hogy az elmúlt tíz évben milyen típusú (felülről vezérelt avagy másmilyen) átalakulás zajlott le Magyarországon. Olvasatomban túlsúlyban vannak azok a megközelítések, amelyek szerint az átalakulás felülről történt, s csekély társadalmi alapokon álló *elitdemokrácia* jött létre. Ezt az álláspontot eddig sem tudtam osztani, és Szabó Márton könyve után még inkább kételkedem a leírás magyarázó erejében.

A „Politikai tudáselméletek” második nagy kérdésköre a *diskurzus mibenléte*. Ha igaz ugyanis, hogy a politika integráns része a hiedelmek és mítoszok, valamint a szimbólumok széles köre, akkor ebből logikusan következik, hogy a politikáról vallott uralkodó (és nem uralkodó) eszméket diskurzusfolyamatban kell előállítani. A diskurzusnak mint politikakonstituáló elvnek a vizsgálata már csak azért is fontos, mert – és ez a kötet szinte valamennyi szerzőjének álláspontja – a diskurzus a politikai küzdelem meghatározó szegmentuma. Másképpen szólva a diskurzus irányításért folyik a harc. Ebben a vonatkozásban is a megszokottól eltérő a szerzők álláspontja. A fentebb gyűjtőnéven institucionálisnak tekintett iskolák viszonylag csekély figyelmet fordítanak annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy mi van a formális struktúrák mögött. Márpedig a formális struktúrák leírása vagy empirikus számbavétele keveset mond a politika informális mezejéről. Holott – mondja Pierre Bourdieu – az igazi hatalmi kontextusok ebben a szférában, a nyelv és a diskurzusok világában jönnek létre (78). „Nem az a kérdés – fűzi tovább Bourdieu –, hogy a politikus nyelvtanilag *helyesen és tartalmasan* beszél-e, hanem az, hogy a politikai diskurzusok mi módon konstituálódnak és fejeznek ki hatalmi viszonyokat” (79). Majd pedig: „*a politika nyelvi-diskurzív formákat termel és ezek révén létezik*” (86). Foucault pedig egyenesen azt állítja, hogy nem pusztán egymástól elkülönült és értelmezhetetlen diskurzusok zajlanak a politikai szférában, hanem a diskurzusok *egymást is szabályozzák* (211). A parlamenti választások például – tehetjük hozzá – messze nem pusztán arról szólnak, hogy az egyes pártok miként tudják programjaikat bemutatni a választóközönségnek. Ez akkor lenne igaz, ha a választók a politikát *éppen úgy* értenék és értelmeznék, mint a pártok. Csakhogy – mint láttuk – az állampolgárok a politikai életben döntően mitikus-szimbolikus kategóriákon keresztül azonosítják

magukat, azaz az ő politikai tudásuk a politikusokétól merőben eltérő alapokon nyugszik. Ebből a belátásból kiindulva mondja azt Foucault, hogy a hatalom érdekes kettőségre épül, hiszen a hatalom a diskurzus megszerzésére is irányul, miközben a diskurzus által létezik (218–219). Ahhoz tehát, hogy egy párt, egy politikus vagy akár egy magánszemély (hiszen Foucault szerint a hatalom nem csupán a politikai intézmények szintjén van jelen, hanem az egész életben) sikeres lehessen ellenfeleivel szemben, megfelelő technikákkal kell rendelkeznie *a neki megfelelő, általa uralható* diskurzusok kezdeményezésére és – megfelelő pillanatban – ritkítására vagy leállítására. Azt hiszem, Szabó Márton könyvének diskurzusról szóló elemzései (főként Bourdieu, Foucault és Habermas nézetei) ráirányíthatják figyelmünket a hazai pártpolitikának ama jellegzetességére, hogy egyre meghatározottabb szerepet töltenek be benne a diskurzusok. Sőt talán nem túlzás úgy fogalmazni, hogy a sokak által „nyelvpolitikai küzdelmeknek” minősített tünetcsoport az utóbbi néhány év talán legérdekesebbnek mondható tudományos kihívása az elemzők számára.

Ezek a nyelvpolitikai küzdelmek és diskurzusok éppen úgy mutatnak visszatérő, tudományosan elemezhető tanulságokat, mint a parlamenti választások vagy egyéb intézményes történések. Itt érkezünk el korábban jelzett harmadik pontunkhoz, mégpedig ahhoz, hogy valójában mi is a diskurzusokban és általában a politikában *a nyelvi és egyéb homályosságok szerepe*. Bevallom, számomra a kötet legrevelatívabb részét azok a fejtegetések képezik, amelyek ezzel a témával foglalkoznak. A politikai küzdelmekben erre az összefüggésre ritkán fordítunk figyelmet, holott alapvető nyelvi paradoxonról van szó, amit a következőképpen fogalmazhatunk meg. A politikában egyfelől mindig jelen van az egyértelmű, pontos fogalmazásra való törekvés (a riválisok ellenfeleiket általában azzal vádolják, hogy homályosan fogalmaznak), ugyanakkor a homályok eloszlátása voltaképpen magát a politikai-közösségi együttélést fenyegetné. Ezzel a problémával a kötetben számos szerző foglalkozik. Walter Dieckmann például arra a kérdésre keresi a választ, hogy mi lehet a politikai nyelvben gyakorta tapasztalható homályosság oka. Ha elvetjük azt a magyarázatot, hogy a politikusok *nem is akarnak pontosan fogalmazni*, akkor azt mondhatjuk: a válasz magában a nyelvben keresendő. Dieckmann szerint ugyanis nem szüntethető meg a politikai szavak többértelműsége és homályossága, még akkor sem, ha a vitázó felek folyton erre buzdítják is egymást. A „szóbizonytalanságnak” két alapoka van: a szavak élettelenisége és relativizmusa (45). Számunkra most az utóbbi az érdekesebb. „A kék – írja Dieckmann – akkor is kék, ha az ember a pirossal hasonlíttja össze... Más a helyzet azonban az olyan szavaknál, mint a hideg és meleg, fiatal és öreg, nagy és kicsi, szabad és rab, liberális és konzervatív” (45). Ezek a szavak ugyanis egymáshoz viszonyítva mozgathatók, azaz alapvetően kontextusfüggők, éppen aktuális jelentésüket nem lehet – hogy úgy mondjam – szótári alakjukból levezetni. Az lesz tehát a liberális, akit annak *mondanak*, akár függetlenül attól, hogy az illető minek gondolja magát. Megint utalhatunk az elmúlt évek magyarországi nyelvpolitikai küzdelmeire: a politikai pa-

lettán a liberalizmus szó értelmezése körül fundamentális jelentőségű küzdelmek zajlanak. Ezek a küzdelmek azonban a legkevésbé sem idegenek a politikai élettől, éppen ezért nem is szerencsés őket pejoratív jelzőkkel illetni. Perelman fontos gondolata a könyvben, hogy „a kétértelmű eszmék teszik lehetővé, hogy körülöttük kikristályosodjanak a jó-akarat globális erőfeszítései... a homályos kifejezések az *együttműködés kategóriái*: ezekbe mindenki beleértheti saját értékeit, és bátorítanak a párbeszédre is” (165).

A homályosság és kétértelműség kiküszöbölésének szándéka vezeti a vitákat, de a viták révén sohasem küszöbölhető ki a homályosság és kétértelműség. A viták funkciója elsősorban a már említett „globális erőfeszítés”, másfelől „a résztvevők hozzásegítése ahhoz, hogy a vita révén elfogadjanak olyan következtetéseket, amelyek eltérnek az optimális politikáról vallott felfogásaiktól” (120).

Még két területet említenék, ahol a fogalmak, szavak, kategóriák homályossága kifejezetten pozitív szerepet tölt be. Az egyik a politikai vagy társadalmi *konszenzus* kialakítása. Szabó Márton fogalmazza meg a könyvben részletesebben nem elemzett Rothman kapcsán, hogy „konszenzust az alapvető politikai elvek többértelmű használata révén lehet csak elérni, illetve a politikai közösség integrációja az egyértelmű és a homályos jelentésű szimbólumok keveréke” (95). Ismét csak utalhatunk például a *polgár* vagy a *polgári* fogalmak mai magyarországi jelenlétére. A jelenlegi kormányerők a választások előtt és azóta is homályban tartják e kifejezéseket, miközben ellenfeleik fogalmi pontosítást kérnek rajtuk számon. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy az a „konszenzus”, amelyik a polgár fogalma körül létrejött a jelenlegi kormánypártok körében és támogatói táborában, nem jöhetett volna létre, ha a fogalmat pontosabban kimunkálják. Egy kimunkálatlan fogalom integratív ereje éppen abban van, hogy ideológiailag és szociológiailag nagyon heterogén rétegek kristályosodhatnak ki körülötte. Hasonló volt az *antikommunizmus* retorikai és fogalmi szerepe a rendszerváltás körüli és utáni években a Szabad Demokraták Szövetségében. Amíg nem definiálták pontosabban, hogy önmagukat liberális pártnak gondolják, addig a párt körül az antikommunista alapállás is kristályosodási pont volt. Amikor ez a tisztázás megtörtént, a párt látványosan elveszítette szavazóinak jelentős részét.

Megemlíthetjük még az úgynevezett *jogi homályosság* szerepét. Tudjuk jól, hogy a törvények és jogszabályok állandó támadások kereszttüzében állnak. Sokan vallják azt a véleményt, hogy „jó törvényeket kell hozni, amelyeket be lehet tartani”. Első ránézésre valóban támogatható az az álláspont, hogy a törvényalkotásból „küszöbölődjének ki” a pontatlanságok és homályok. Csakhogy – mint Edelman írja – a törvényi homályosság oka nem felkészültségbeli hiányosságokban, hanem strukturális okokban keresendő. Az első ok, hogy a homályos törvény „*érdekérvényesítést* tesz lehetővé, azaz egy hatalmi csoport vagy személy saját szempontjai szerint értelmezheti a törvényt... Másodszor a jogi nyelv kétértelműsége az alapja a jogszabályok stabilitásának és *flexibilitásának*... A jogszabályok stabilitása, amely gyakran hangoztatott igény, csak azért valósulhat meg valamilyen mértékben, mert a jogi előírások és esetek nyelvi

formái annyira általánosak és absztraktak, hogy vonatkoztatni lehet őket sok konkrét esetre” (123).

A kötet üzenete tehát egyértelmű: a vitapartnerek mindig is törekedni fognak a homályosságok kiküszöbölésére, saját álláspontjukat állandóan mint a „valódi”, az „igaz” értelmezést kínálják fel, miközben ellenfeleiket ködösítéssel, horribile dictu: szándékos hazugsággal vádolják. Miközben minden fél – érthető okokból – meg van győződve a saját igazságáról.

Ez a megállapítás már átvezet bennünket negyedik jelzett problémánkhoz, a presztízs és a tekintély kérdéséhez. Az imént említett vitaszituációkban, a homály elosztatásában korántsem mindig azonos a résztvevők helyzete. Vannak olyanok, akikről *elhiszik*, és vannak, akikről *nem hiszik el*, hogy igazat mondanak. Perelman fogalmazza meg, hogy „a tények nem azért tények, mert cáfolhatatlanul igazak, hanem mert *egyetértés* kíséri őket. A ténymegállapítások mindaddig erős állítások, amíg hisznek bennük, méghozzá igazolás nélkül” (161). E kísértetiesen kuhniánus megfogalmazás alapján két állítás is tehető. Az egyik az, hogy a korábban említett mitikus, szimbolikus és hitelemek nemcsak általánosságban, hanem a legtényszerűbbnek vélt diskurzusokban is jelen vannak. A második pedig az, hogy a politikai élet résztvevői között különbségek vannak a presztízs és a tekintély előzetes birtoklását illetően. Az az könnyen előfordulhat, hogy egy vitában nem annak a beszélőnek az álláspontja kerekedik felül, akinek „igaza van”, hanem akiről jobban elhiszik, hogy „fel van szentelve” tekintéllyel. Az tehát, hogy eldőljön az „igazság”, egyaránt függ a „beszélőtől” (a tekintélytől) és a „befogadótól”. Ezt hívja Bourdieu „legitim beszédssituációnak” (81), amelyhez kell tehát egy olyan megszólaló, aki már eleve az őt elfogadókhöz intézi szavait, továbbá kell egy „hallgató”, aki eleve tiszteli és elfogadja a beszélőt. Furcsa módon azonban van illegitim hallgató is. Rá nem jellemző, hogy eleve elfogadja a beszélőt. Megítélésem szerint a könyvben ez a kategóriapár nincs kellően argumentálva. Különösen azt a tételt nem látom bizonyítva, hogy „minden beszélő azokhoz intézi szavait, akik elfogadják őt, ezáltal megerősíti őket illegitim hallgató szerepükben, akik ezért legitim beszélők is lehetnek, míg az *illegitim hallgatót* a politikai diskurzus sűket és néma szereplőjévé igyekeznek tenni, különböző kizárási és korlátozási technikák segítségével” (81). Ez a megközelítés szerintem téves. Ha csupán a választásokat nézzük, azt mondhatjuk, hogy a pártoknak rendszeresen kommunikálniuk kell olyan választói csoportokkal, amelyek eredendően nem kötődnek hozzájuk. Közismert, hogy Magyarországon igen magas a bizonytalan szavazók aránya, akik nem előzetes presztízs-szempontok alapján döntenek a pártok és politikusok között.

A kötetben egy másik értelemben is előkerül a tekintély problematikája. Perelmannál kerül szóba – némileg illúzióromboló módon –, hogy a tekintélyelvűség ellen gyakran egy másik tekintély bevetésével állunk csatasorba (170). Azért kell ezt megemlítenünk, mert közkeletű nézetek szerint a tekintélyelvű gondolkodás és a liberális gondolkodás között alapvető diszkrépancia áll fenn. A kötet elemzései sajnos nem szólnak erről, de roppant érdekes lenne arról olvasni, hogy vajon a tekintélyelvű-

ség kizárólag a konzervatív gondolkodási irányzatok sajátossága-e, avagy általánosabb érvényű fogalom, amely kötődhet akár a liberális gondolkodásmódhoz is. Erre a felvetésre egyébként Foucault tétele készített, aki szerint az általa pásztornak tekinthető hatalom voltaképpen nem csupán individualizáló, hanem tekintélyelvű is (227). Azaz tekintélyelvűség és individualizáció *együttesen* vannak jelen a modern európai politikaiban. És mindkettő kapcsolatban van a hatalommal.

A hatalom kérdése recenzióink ötödik témaköre. Kétségtelen, és Szabó Márton is megjegyzi, hogy Foucault hatalomfelfogása igen szokatlannak tekinthető. Mégpedig azért, mert Foucault a hatalmat (az államot) nem határolja mereven el a társadalomtól. Azt állítja, hogy a hatalomnak nincs egy mereven elkülönülő tere, hanem az élet minden szférájában jelen van. Éppen azért, mert nem különül el mereven a társadalomtól, nem töltheti be azokat az elnyomó funkciókat, amellyel a modernitás számos klasszikus gondolkodója (Marxtól kezdődően) vádolta. Foucault szerint a kereszténységtől megörökölt pásztori hatalom a politikai intézmények szempontjából kulturális mintának tekinthető, amelynek lényege a *tekintélyelvű individualizáció*. Az elmélet veleje az, hogy a pásztori hatalom nem egyszerűen csak rendező és irányító hatalom, hanem a legnagyobb méretű gondoskodás is (228). Foucault és vele egybehangzóan Szabó Márton is cáfolni próbálja azt a beállítást, amely szerint a hatalom szemben áll a szabadsággal. A könyv olvasója és recenzense nem osztja ugyan teljes mértékben a pásztori hatalomról szóló tézist, de azt kifejezetten érdekes és termékeny gondolatnak tartja, hogy a modernitás egyik legfontosabb folyamata, az individualizáció nem a hatalommal szemben, annak ellenében, hanem attól serkentve valósult meg. Ugyanakkor jelezni szeretném, hogy a foucault-i hatalomfelfogás távolról sem azonosítható számos olyan államfelfogással, amely az állam civilizatorikus szerepét hangsúlyozza a történelemben.

Ha mindezek után összegezni kívánjuk benyomásainkat, azt mondhatjuk, hogy Szabó Márton könyve egy olyan politikatudomány körvonalait rajzolja meg, amely a politikát, a hatalmat, a nyelvet, a diskurzust nem aktuálpolitikai szempontok szerint vizsgálja. A kötetben bemutatott szerzők (a recenzióban előfordulókon kívül Harold D. Laswell, Clifford Geertz, Arisztotelész és Mihail Bahtyin) azt vizsgálják, hogy a politika szereplői milyen módon teremtik meg a politikai jelentések, szimbólumok és diskurzusok világát. A bemutatott szerzők alapján az érdeklődő olvasó (főként a leginkább megcélzott egyetemi korosztály) beható képet kaphat a Magyarországon éppen Szabó Márton által „honosítás alatt” lévő diszciplínáról, a diszkurzív politikatudományról. A kötetben ugyan csak a negyedik blokk viseli a „kommunikatív és diszkurzív” felcímet, de a szerző saját írásaiból tudjuk, hogy ez a meghatározás áll hozzá legközelebb.

Apróbb kritikai észrevételeimet megtettem már korábban, befejezésül annyit jegyeznek még meg, hogy külön kiemelendő Szabó Márton példaeértékű önkorlátozása. Manapság igen ritka az olyan kiadvány, amelynek szerzője lényegében csak interpretál, saját elmélettel nem áll elő. Az önkorlátozás azonban – szerencsére – csak erre a kötetre vonatkozik. Aki

tehát arra is kíváncsi, hogy miként gondolkodik a szerző maga, annak bizalommal ajánlom a *Diszkurzív térben* (Scientia Humana, 1998) című tanulmánykötetét. Ez a kötet tartalmazza Szabó néhány évvel ezelőtti nagy érdeklődést keltett tanulmányát a politika diszkurzív értelmezéséről. Bátran állíthatom, hogy dolgozatai felveszik a versenyt a fentebb röviden bemutatott nemzetközi.rangú szerzőkkel.

